

TALABALARGA TARJIMANI O'QITISHDA SI (SUN'IY INTILLEKT) DAN ASSISENT SIFATIDA FOYDALANISH

Muxayyo Nasirovna RAUPOVA

O'zDJTU, ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrası v.b dotsenti, f.f.f.,d PhD

muramuxayyo@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda tarjimani o'qitish jarayonida sun'iy intellekt (SI)ni assistent sifatida qo'llashning didaktik va metodik asoslari, afzalliklari va cheklovlari yoritiladi. Talaba kompetensiyalarini shakllantirishda SI dan foydalanishning vazifalari, etik me'yorlari, baholash mezonlari hamda amaliy mashqlar dizayni taklif etiladi. Qarashlar klassik tarjimashunoslik hamda zamonaviy SI nazariyalari asosida bahs etiladi.

Kalit so'zlar: tarjima pedagogikasi, SI assistenti, dinamik ekvivalentlik, til korpusi, etika, baholash, metatanqid.

Kirish.

Tarjimani o'qitishda SI (sun'iy intellekt) ni assistent sifatida joriy etish ikki yo'nalishni: tarjimashunoslikning kommunikativ- funksional merosi va raqamli ta'lim texnologiyalarining adaptiv imkoniyatlarini uyg'unlashtiradi. Bizning fikrimizcha, SI «o'rinbosar» emas, balki «kuchaytirgich»: u talaba tafakkurini tezkor ma'lumot, korpusga asoslangan dalil va uslubiy signallar bilan to'yintiradi, o'qituvchiga esa diagnostika va individuallashtirish instrumentlarini taqdim etadi. Komissarovning funksional-kommunikativ yondashuvi tarjima samaradorligini kommunikativ vazifa bilan chamalashni talab qiladi, SI shunday vazifaviy mezonlarni ish jarayonida namoyon etadigan interaktiv muhitni yaratadi [1].

Nidaning «dinamik ekvivalentlik» g'oyasi «closest natural equivalent»ni kommunikativ ta'sir nuqtai nazaridan ma'qullaydi [2]. Bizning yondashuvimizda SI ushbu mo'tadillikni tekshiruvchi asbob vazifasini bajaradi: u lug'at moslamalarini, chastotalik namuna va korpus kollokatsiyalarini ko'rsatib, tarjimonga ta'sir qatlamlarini solishtirish imkonini yaratadi. Nyumarkning «kommunikativ va semantik tarjima» dixotomiyasi auditoriyaga moslik va manbadorlik o'rtasidagi balansni qayta o'ylashga undaydi, SI bilan ishlashda ikkala rejimni alohida ssenariy sifatida mashq qilib, natijalarni korpus ko'rsatkichlari orqali muqoyasa qilish mumkin [3]. Venutining «tarjimonning ko'rinmasligi» va «domestikatsiya/foreinizatsiya» qarashlari SI dan foydalanishda ayniqsa dolzarb: assistent tavsiyalari ko'pincha domestikatsiyaga moyil bo'lishi mumkin, shuning uchun talaba tarjimaviy strategiyani ongli ravishda tanlab, SI takliflarini tanqidiy saralashi kerak [4].

SI nima qiladi?

Rassel va Norvig ta'riflaganidek, SI «rasional agent» sifatida kutilgan natijani maksimalashtirishga intiluvchi proseduralar to'plamidir [5]. Tarjima ta'limida bunday agent:

1. korpus-izlash orqali terminlar va kollokatsiyalar uchun dalillar keltiradi,
2. semantik yaqinlik va uslubiy registr bo'yicha signallar beradi,

3. qoramadagi birlamchi xatolarni (masalan, yandashuv, takror, kalka) belgilab, refleksiya qo'zg'atadi,

4. auditoriya simulyatsiyasi (mutaxassis, ommaviy o'quvchi va h.k.) orqali kommunikativ sinov yaratadi. YUNESKONing ta'kidlashicha, «Il o'qituvchini almashtirmasdan, uning salohiyatini kengaytirishi lozim», demak, assistentlikning pedagogik maqbuli – shaffof, tartibga solingan, ta'limiy natijaga bog'langan qo'llashdir [6]. Bizning fikrimizcha, shunday tamoyillar akademik halollikni ta'minlaydi va ijodiy mas'uliyatni saqlaydi.

Metodik ssenariylar.

1. Oldindan tahlil: matnning janri, maqsadli auditoriyasi, uslubiy rejimi (registre) haqida gipotezalar yoziladi, SI korpusidan dominant kollokatsiyalar va terminlar olinadi, gipoteza-deshiftrovka jadvali tuziladi [1, 2].

2. Qoralama + assistent: talaba dastlab avtonom tarjima qiladi, so'ng SIdan alternativ variantlar, izohlar va korpus misollari so'raydi, har bir o'zgarish «Nima uchun?» degan asos bilan protokollanadi [3].

3. Strategik ikkilash: bir versiyada kommunikativ, boshqasida semantik strategiya qo'llanadi, SI ikki versiya uchun ham korpus dalillari bilan ishonchni baholaydi, talaba Venuti mezoni asosida strategiya tanlaydi va tanlovini yozma himoya qiladi [4].

4. Refleksiya: SI tomonidan qayd etilgan xato turlari (masalan, tarjima birliklarini noto'g'ri segmentatsiya, frazeologizmlarning bevosita ko'chirilishi) bo'yicha shaxsiy «xato xaritasi» tuziladi, mashqlar ushbu xaritagamuvofiq individuallashtiriladi [5].

5. Baholash: deskriptorlar kontinumi ishlatiladi – terminologik aniqlik, registr muvofiqligi, pragmatik ta'sir, intertekstual aloqalar, SI natijalari dalil sifatida qo'shilsa-da, baholash qarorini o'qituvchi va talaba birgalikda chiqaradi [6].

Etik me'yorlar va akademik halollik. Bizning yondashuvimiz quyidagi cheklovlarni qat'iy belgilaydi:

1. SI natijalarini «tayyor tarjima» sifatida taqdim etish mumkin emas, har qanday tavsiya yozma izoh va muqobil dalil bilan asoslanadi.

2. Manba va korpus keltirishda havolalar to'liq beriladi, SI «qora quti»sidagi ma'lumotlar mustaqil tekshiriladi [5, 6].

3. Mualliflik ovozi saqlash: uslubiy birxillashuvning oldini olish uchun talaba o'z uslubiy maqsadlarini qisqacha deklaratsiya qiladi va SI tavsiyalarini shu deklaratsiyaga muvofiq tanlaydi [4]. YUNESKO ko'rsatmalariga ko'ra, shaffoflik va javobgarlik SI integratsiyasining asosiy shartlaridir, demak, audit yopiq emas, ochiq ish jarayoniga uriladi [6].

Uslubiyat va korpuslar.

Komissarov ta'kidlagan funktsionallik nuqtai nazaridan, korpus dalili – strategiya emas, balki strategiyaning empirik tekshiruv vositasidir [1]. Nidaning dinamik ekvivalentligiga ko'ra, ta'sir nuqtai nazaridan o'ta uzun hamohangliklardan qochish, tabiiylik va qabul qilishni ustuvor qilish lozim, korpus foydalanish chastotasi va janrga xosligi bilan bu qarorni asoslaydi [2]. Nyumark esa semantik versiyada terminologik aniqlikni, kommunikativ versiyada o'quvchiga ta'sirni ustun qo'yadi, SI registr detektorlari va lo'ndalik/izohdorlik ko'rsatkichlari bilan ushbu balansni ko'rinishga chiqaradi [3]. Venutiga tayanadigan bo'lsak, domestikatsiya «ko'rinmaslik» xavfini oshiradi, shu sabab,

bizning fikrimizcha, SI tavsiyalarini xorijiylik signallarini saqlagan holda qayta tahrir qilish, intertekstual ishoralarni yo'qotmaslik muxim [4].

Dars dizayni.

Mavzu: «Iqtisodiy matnlarning janr ramkalari».

1. Pre-topik brifing: auditoriya, maqsad, janr belgilarini chizmalang, Sldan 50–100 korpus namunasi uchun kollokatsiya ro'yxati chiqaring [5].
2. Tarjima qoralamasi (300–400 so'z).
3. SI bilan muqobillash: 5 ta kalit segment bo'yicha alternativ variant va ularning korpus dalillarini yig'ing, har bir segment uchun «tanlov karta»si tuzing [3].
4. Refleksiya: Venuti shkalasida 0–5 domestikatsiya/foreinizatsiya darajasini baholang va tanlovingizni asoslang [4].
5. Baholash: deskriptorlar bo'yicha o'z-o'zini baholash va o'qituvchi izohi, YUNESKO shaffoflik mezoniga muvofiq ish protokolini ilova qiling [6].

Cheklovlar va xavflar.

SIning «gallyusinatsiya» holatlari, domenga xos terminologiyadagi noaniqliklar, idiomalar bilan ishlashdagi evristik xato va registrni noto'g'ri belgilash ehtimoli mavjud [5]. Shuning uchun biz «SI-tanqidiy sikl»ni taklif etamiz:

mustaqil qoralama,

- a. SI tavsiyalari,
- b. korpus orqali versifikatsiya,
- c. yondashuvni qayta tanlash,
- d. o'qituvchi bilan metatanqid. Bunday sikl tarjima kompetensiyalarining ham nazariy, ham amaliy qirralarini mustahkamlaydi [1, 2].

Natija va amaliy ahamiyat.

Bizning fikrimizcha, SIning assistent sifatida joriy etish tarjima o'qitishida quyidagi sifat o'zgarishlarini beradi: dalilga tayangan qaror qabul qilish madaniyati, refleksiya jurnallari orqali metatanqid, strategiya-natijja bog'lanishining ochiqligi, shaxsiy «xato xaritasi» asosida individuallashgan o'quv trayektoriyasi. Shu tariqa, SI ta'limda «ko'paytirgich» vazifasini bajaradi, lekin tarjimonlik mas'uliyati va ijodiy qaror qabul qilish inson qo'lida qoladi.

Xulosa.

SI assistenti bilan ishlaydigan tarjima darslari funksional-kommunikativ mezonlarga tayangan holda, korpus dalillari va etik shaffoflikni markazga qo'ysa, talaba mustaqil fikrlovchi va dalilga tayanuvchi tarjimon sifatida shakllanadi. Bizning yondashuvimiz an'anaviy tarjimashunoslikni zamonaviy raqamli instrumentlar bilan uyg'unlashtirib, tanqidiy tafakkur, strategiya ongliligi va jamoaviy muhokama orqali barqaror o'quv natijalarini ta'minlashga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty). – Moskva: Visshaya shkola, 1990. – 253 b.
2. Nida E. A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 331 p.
3. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

Section-1: Artificial Intelligence in Language Teaching

4. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London, New York: Routledge, 1995. – 353 p.
5. Russell S. J., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 4th ed. – Hoboken, NJ: Pearson, 2021. – 1136 p.
6. UNESCO. *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. – Paris: UNESCO, 2021. – 150 p.